

Déri Balázs

A zsidó istentisztelet mint nagyforma*

Tisztelt Schöner Alfréd főrabbi, rektor úr, rabbi és kántor urak, tisztelt megjelentek! *Déri Balázs klasszikus filológus, középkorkutató, zenetudós, költő-műfordító (Budapest), az ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszékének tan-székvezető egyetemi docense.*

Mindenekelőtt mentegetőznöm kell a meghívóban megadott cím miatt. Amikor hónapokkal ezelőtt megkaptam a felkérést, akkor hirtelen csupán a zsidó kiturgia tág témakört adhattam meg, ideiglenesnek szánva — végül, ahogy lenni szokott, az akkor távoli időpont nagyon közel jött, s maradt a tájékoztató jellegű cím. Bízom abban, hogy föltételezték: tudom, hogy egy ekkora téma egy életnyi kutatás összefoglalása lehet vastkos kötetekben, nem pedig egy éppen csak elkezdett tájékozódás és némi gyűjtőmunka bemutatása fél órában.

S még a mai előadás címe sem teljesen tőlem származik: Frigyesi Judittal beszélgetve született „A zsidó istentisztelet mint nagyforma” előadás-ötlet, tudva természetesen, hogy ez is túl korai, legfeljebb megmagyarázható vakmerőséggel választott téma.

De még mielőtt ennek fölvázolását megkísérelném, itt a köszönetmondás helye, mégpedig időrendi sorrendben: Frigyesi Judit zenetörténésszel kezdem, aki itthon és jeruzsálemi utam alatt bízottat a zsidó liturgikus zene gyűjtésébe való bekapcsolódásra, módszerjavaslatokat tett, fölhívta figyelmemet a leginkább hagyományőrző közösségekre, s mindenekelőtt arra a nagyszerű előimádkozóra, akitől e tárgyban a legtöbbet tanulhattam.

Hálás vagyok azokért az ösztönzésekért, amelyeket az Országos Rabbiképző — Zsidó Egyetem liturgikus tanfolyamának vendéghallgatójaként kaptam; igen lényeges volt e rövid időszak hozadéka: az elindulás nehézségeinek leküzdése, a „közegben” való tájékozódás és a liturgikus imádkozás alap-elemeinek elsajátítása egy kiváló kántortól, néhai Fóti Mártontól.

A legtöbb köszönettel pedig a budapest-lágymányosi körzet (Károli Gáspár tér) templomlátogató tagjainak tartozom, akik jóindulattal fogadtak s nagy nyitottsággal befogadtak, élükön elnökükkel, Szepessy Hugó¹ úrral, a buzgó és szép hangú előimádkozóval, és Harry bácsival, vagyis Erbst Hermannal, egy igazi *sliach cibural*,² aki mellé tanítványfélenek szegődhettem. Bárcsak méltó lehetnék és maradhatnék bizalmukra!

* Az Országos Rabbiképző — Zsidó Egyetem 2000. dec. 17-én megtartott konferenciáján elhangzott előadás. Az élőszebeli sajátosságokat a jelen közlésben is megtartottuk.

¹ Néhány héttel az előadás után (2001. jan. 29.) elhunyt.

² A 'közösség küldötte', az előimádkozó-kántor (chazan) legfontosabb szerepe alapján való megnevezése.

Talán többüket érdekli, hogy egy gyakorló, római katolikus keresztény miért tűzi ki célul magának, hogy —rendszeresen zsinagógába is járva— megismerje a zsidó liturgiát s gyűjtse is a zsidó liturgikus éneket. Ennek valójában teljesen természetesnek kellene lennie. Bárhol a világon. Ám itt, Közép-Európában, még pontosabban Magyarországon s leginkább Budapesten igen szerencsés helyzetben van az, aki a zsidóság és a kereszténység nagy liturgikus zenei hagyományait akarja megismerni. Jóllehet ma Európa legtöbb nagyvárosában található zsidó, aztán latin és keleti keresztény közösségeket, de ez a három, végső soron igenis egy tőről fakadó liturgikus zenei kultúra e tájon évszázadok óta otthonos: ez a táj a latin és a bizánci-szláv világ határsávja, őshonos zsidó közösségekkel. Lakásomtól gyalog tíz percre van Róma, Konstantinápoly és Jeruzsálem, még ha sajátos helyi változataiban is.

Néhány éve a Közel-Keletre járok, hogy az ókeleti kereszténység (koptok, szírek, arabok, etiópok, örmények), majd később esetleg a bizánci kereszténység zenéjét kutassam, saját gyűjtések alapján. A pusztá megörökítés és remélhetőleg leíró, majd összehasonlító tanulmányok céljából. És nem kevés kalandgyűjtésből is.

E nagy liturgikus tradíciók háttére szempontjából, de természetesen önmagáért is fontos nekem a zsidó istentiszteleti gyakorlat megismerése, legalább az időben és helyileg könnyen elérhető, magyarországi, askenázi rítusváltozatban.

Az említett nagy, hagyományos ókeleti keresztény kultúrák az iszlám és a modern nyugati világ általi fenyegetettségükben a rohamos átalakulás, többször talán az eltűnés veszélyének vannak kitéve. Ma az elsődleges feladat nem is liturgikus zenéjüknek (és mindannak, ami azt körbeveszi) elemzése, feldolgozása, hanem a rögzítés, amelyhez ma korábban soha nem látott, kiváló technikai lehetőségek adódnak. Nagyon hasonló a helyzet —hogy távolabbra ne menjünk— a magyarországi zsidó zenei hagyomány rögzítése szempontjából is. Bár az úttörés: több, igen kiváló kántor énekének felvétele évekkal ezelőtt megtörtént —másokkal együtt— előbb dicsért kolléganóm jóvoltából, a munka még nem fejeződött be: szerencsére, bár idősen és sokszor a történelemtől meggyötörve, de élnek közöttünk, akik megőrzésre méltó liturgikus zenei hagyományok, dallamváltozatok szinte utolsó ismerői és a hagyományos kántori-előimádkozói, ugyanakkor egy sajátos kultúraörökítő magatartásforma hordozói. Természetesen sokkal fontosabb lenne, ha élő folytatóik lennének minél nagyobb számban, de legalább tudásuk, egy kultúra jelen állapotának rögzítése elengedhetetlen.

*

Meg kell magyaráznom, hogy milyen értelemben használom az istentiszteletre a „forma”, illetve a „nagyforma” terminust. Nem zenei formatani, hanem általános, esztétikai jelentésben: a liturgiát, eme bonyolult képződményt műnek, mégpedig organikus összművészeti alkotásnak felfogva.

Mindez természetesen nem lehet független a teológiai meggondolásoktól, mégis — ebben végképp illetéktelen lévén — e szempontról nagyrészt le kell mondanom. A liturgia — nemcsak a zsidóra gondolok, hanem a keresztényre, s néhány általam csak felületesen ismert más vallás istentiszteleti gyakorlatára is — ösztönművészeti alkotás, amelyben az emberi beszéd és a zene, de a mozgás és a liturgikus tér és berendezései is elválaszthatatlan kapcsolatban vannak egymással. Egy-egy elemet alaposabb vizsgálat tárgyaként kiemelhetünk, vagy inkább magunk felé fordíthatunk, de nem téveszthetjük szem elől a többit sem. Mindezek a műben egységgé, egészszé szerveződnek. A „szerveződés”, „szervezettség” szavak nyilvánvalóan biológiai párhuzamon alapuló metaforikus kifejezések: a műalkotást mintegy élő szervezetként képzeljük el.

Tudományos vizsgálódásaink célja e tekintetben az istentisztelet, mégpedig most a zsidó istentisztelet elemeinek feltárása, azok organizmusként való működésének megértése. Ne legyen furcsa, vagy a vallásgyakorlók számára egyenesen megbotránkoztató, hogy az istentiszteletről, most éppen a zsidó istentiszteletről úgy beszélek, mint az esztétikai vizsgálódás tárgyáról. A földi liturgia az Örökkévaló imádásának kerete, sőt megvalósítója, ugyanakkor a tiszta szellemi lények istenimádásának képe (ahogyan velük együtt mondjuk, hogy „*Kudajs*”/„*Kados*”,³ „*Sanctus*”), s éppen ezért az esztétika „széptani” értelmében: szép alkotás. Végső soron: a Teremtő munkált és munkál benne, aki jót-szépet alkotott — a héber *tajv/tov* és a görög *kalon* szó egyaránt jelenti mindkét fogalmat.

Mármost az emberi beszédhangok szavakká, nyelvtani szerkezetekké, mondatokká, vagy még nagyobb, logikus és összefüggő gondolati egységekké szerveződés nélkül érthetetlenek, értelmetlenek; éppígy a zenei hangok pusztán egymásutánja és egymásmellettisége szervezettség nélkül hangzavar vagy elunható, zavaró hangfolyam; aztán a mozgás rendezettség nélkül bukácsolás, kapálózás vagy céltalan téblábolás, és így tovább. Akár a rövid is, de még érzékelhetőbben a hosszú alkotás akkor tekinthető valóban annak, ha felismerhető részek alkotják, amelyek értelmes módon függenek össze egymással s egyetlen egészet képeznek.

Amikor, fordítva, ezen alkotásokat meg akarjuk ismerni, e megismerésnek egyik nélkülözhetetlen módszere az elemek és a szerkezet feltárása. Ez végső soron megfogalmazatlanul, öntudatlanul is bekövetkezhetik. Aki beleszületett — adott esetben — a zsidó istentisztelet végzésébe, abban a tagoltság és az értelmes egység érzete tudatos reflexió nélkül is kialakul. Otthonosan tájékozódik a liturgikus év körében mint legnagyobb egységben (akár újévtől újévig, akár a Tóra-olvasás évről-évre megújuló rendje szerint), érzi a hónapok, s még erősebben a hetek ritmusát. És az egyes istentiszteletek felépítését is. Talán kevéssé érzi szükségét annak, hogy e hatásnak utánagondoljon.

³ Az alábbiakban —ha eltérnek— elől a Magyarországon általános askenáz (mégpedig az általam leginkább ismert-kedvelt ún. „pólishi”, galíciai, ill. a „pesti”) ejtés átírásával állnak a héber szavak, a törtvonal után pedig a „hivatalosnak” számító szefárd ejtésű alak következik.

Aki azonban nem született bele ebbe a gyakorlatba, az inkább hajlamos arra, hogy igyekezzék a szerkezet megértésével tájékozódni a valóban igen bonyolult műben. (Természetesen egy ilyen vizsgálódásnak nem csupán a gyakorlat, a tanulás miatt tulajdoníthatunk fontosságot.)

Most már nem általánosságban, hanem egy adott liturgikus helyzetet szemügyre véve: fölteszem magamnak a kérdést —távrolról sem a tudományos vizsgálódás sokszempontú alaposságával, és most csupán egy alkalomról beszámolván—, mi történik egy sviesz (sovüajsz)/savuot ünnepi 1. napi reggeli ima (sachrisz/sacharit) alatt, mi történt 2000-ben, a Lágymányosi körzet zsinagógájában? A választás voltaképpen önkényes, mégis némi megfontoláson alapul. Ez volt az első alkalom, hogy a pünkösdi ünnepének mindkét napján részt vehettem, s különös szerencse, hogy az istentisztelet zenei megvalósulása a lehető legmagasabb színvonalon történt, s a tudományos megfigyelés és rögzítés feltételei is rendelkezésre álltak. Mivel —mint arra még kitérek— a zsidó ünnepi istentisztelet lényegében csak igen jellegzetes betoldások révén tér el az általános szombatitól, így egyszerre lehet érzékeltetni mindkét formát.

Kezdhetjük az istentisztelet⁴ időbeli lefolyásának érzékeltetésével. Az egész „délelőtti” istentisztelet —a reggeli imaóra vagyis a sachrisz, a hozzá tartozó Tóra-olvasás és a miszef (műszef)/muszaf ima— mintegy 2 óra és húsz percig tartott, reggel 9 órától kezdve. Nem játszom a számokkal, mégis elgondolkodtató, hogy ebben az időfolyamban százon felüli szövegegység („tétel”) hangzott el, de ha azon belül pl. az áldásokat vagy a Tóra-olvasás részeit külön számítjuk, többszörös mennyiség adódik, és pedig irodalmi tekintetben a legkülönbözőbb műnemekben és stílusokban: próza, ókori gondolatritmusos vagy középkori időmértékes-rímes költészet, több perces folyamatos szöveg, egymásodperces akklamáció (felkiáltás), rituális (áldozat-) leírás és könyörgés vagy hálaadás közötti minden lehetséges tartalmi és műfaji-stiliztikai átmenet. Zeneileg hasonló a változatosság, sőt a gazdagság: az előimádkozó-kántor és a közösség független éneke ill. szövegmondása vagy dialógusa, (nem feledkezve meg arról, hogy valójában Kivel dialogizálnak); csend, az egyéni imából következő hangzavar, közösségi együtténeklés; recitáció (kantilláció), metrikus-strófikus dal, tudott vagy csak sejthető korú és eredetű, régi és újkori dallamok; az „előadásra” vonatkozóan: szép és gyarló hangok és hozzáállás.

⁴ A terminusok magyarázatára, az istentisztelet egyes elemeinek és származásuknak ismertetésére itt nem térhetek ki. Tudományos igényű leírás: A. Z. Idelsohn: *Jewish Liturgy and Its Development*. New York c1932. (Reprint kiadás is elérhető). A zsidó istentisztelet, ünnep és rituálé alapos leírása: Simon Philip De Vries: *Zsidó rítusok és jelképek*. Ford. József László. Budapest 2000. (*Jüdische Riten und Symbole*. Wiesbaden 1988 [5.]; először: I. 1927, II. 1932. A terminológiában való gyors tájékozódásra igen alkalmas: József László: *Zsidó hitéleti kislexikon*. Budapest 1985. Hasznos bevezetés jelent meg a közelmúltban a Magyar Egyházzenei Társaság és a LFZE egyházzene-tanszéke kiadványsorozatában (Egyházzenei Füzetek): Schmelowsky Ágoston: *Rövid bevezetés a zsidó liturgiába*. Budapest 2002. (E szerzőnek köszönöm az átrásban nyújtott tanácsait is.)

S a mozgások: belépéskor a mezüze/mezua érintése és az azt érintő ujjak megcsókolása; az imához előírt öltözet fölvétele, az imarojtok megcsókolása; ülés, állás, ritmikus mozgás ima közben; a szem eltakarása a Sema mondásakor; az imakönyv és a Szentírás lapjainak forgatása; az előimádkozók (kántorok) helyváltása; a Tóra-szekrény függönyének elhúzása, ajtónyitás, ajtózáras; a Tóra-tekerés kivétele, fölemelése, vetkőztetése, körmenetben való körbehordozása, érintése az imalepellel (talesz/talit), kitekerése, becsavarása, öltöztetése, föl-emelése, visszahelyezése; a Tóra-olvasásban résztvevők mozgása a bimához és akörül, a leinoló (Tóra-olvasó) kezében a kézalakú *jad* futása a szövegen...

A helyek: az előimádkozó-kántor olvasóállvány (omed), a Tóra-olvasó emelvény (bima), a padok, a padok közti tér.

Tehát valamennyi tekintetben első pillanatra zavarba ejtően rendkívül sok elemből áll az istentisztelet. Ezek összeszerveződését vizsgálhatjuk teológiai, lélektani és sok egyéb szempontból. Most csupán néhány fölvetést engedjenek meg arról, hogy liturgikai-zenei szempontból hogyan próbáltam megérteni ezt a szövegi-zenei folyamatot!

Érdemesnek látom bemutatni mindenekelőtt az adott istentisztelet „részei”-nek időbeli megvalósulását:

1. reggeli áldások (birchojsz/birchot hasachar) — kb. 2 perc;
2. az áldozatok (korbonojsz/korbanot), vagyis a szentélybeli szertartások leírása — kb. 10 perc;
3. énekversek v. dalos versek, pszike (pszüke)/pszuke dezimra) — 24–25 perc;
4. a Sema és áldásai (most az ünnepi betoldással) — 10–11 perc;
5. a tizennyolc áldás (Smoné eszré v. Amida) — 10 (3+7) perc;
ehhez csatlakozva az ünnepi Halél-zsoltárok — 8 perc;
6. a Tóra-olvasás — (mindenestül) 45 perc;
7. zárórészek — 10 perc;
- 8.-ként ide vehetjük a miszef istentiszteletet, amelyet azonban közvetlen kapcsolódása és rövidsége miatt bizonyos szempontból mintegy az előző folytatásának tekinthetünk — 20 perc.

A számok túlértelmezése nélkül is szembetűnő, hogy a Tóra-olvasás nemcsak helyileg (előkészítettség), hanem a hosszúsága által is teljességgel kiemelkedik szertartási környezetéből.

Ami az egyes részek leírását illeti:

1. a „*reggeli áldások*”: hálaadás Istennek, etikai és szociális parancsok, szövegei a Misnából és a Talmudból. Egyértelmű a „reggeli áldások” előkészítő, bevezető szerepe; ez a rész éppen csak jelzésszerű: a Jigdal (vagyis a 13 hitágazat parafrázisa) középkori szöveg, folyamatos előimádkozói recitációval, a 15 áldás talmudi szöveg, az előénekes recitációjára a gyülekezet Ume(j)n/Amen akklamációival, rövid külön-külön („csendes”) olvasás, a Sema első verse — gyakorlatilag minden lényeges szövegcsoport képviselve van.

2. Az „*áldozatok*”: a szentélybeli szertartások bibliai és talmudi (nagyobb mennyiségben bibliai, kisebb mértékben talmudi szövegek) leírása. E szakasz folyamatosan csatlakozik az előbbihez, csupán szövegileg válik el attól; nagyobb része a közösség tagjainak külön-külön olvasása a szakasz jól hallható lezárásával: a Kadis derabanan Ume(j)n-akklamációkkal, a 30. zsoltár a szokott előadási módon (az előénekes rákezdése, a közösség tagjainak olvasása-éneklése, a záró versek az előénekes dallamos recitációjával), végül az árvák Kadisa.

Szöveg tekintetében, de az Ume(j)n-akklamáció jellegzetes volta miatt is ezután mindig biztos tagolóponthoz jelent a Kadis, különösen egymáshoz közeli pontokon, mint itt és majd a miszef lezárásaként.

3. A „*dalos versek*”: szövegi tekintetben himnuszok és dicséretnek a zsoltárokból és más bibliai könyvekből az ima bevezetőjeként, mert talmudi tanítás alapján a dicséretnek meg kell előznie a kérő imát — liturgikus teológiai szerepük szerint az a céljuk, hogy az imádkozót felkészítsék a Semára. A zenei összbenyomás egyetlen egységes felület a zsoltáréneklés szokott módja szerint: a gyülekezet dallamos mormogása ill. az együttes haladás kijelölése a zsoltárok kezdetének és végének hangos éneklésével az előimádkozó részéről.

A szakasz lezárását jelzi három ima ill. áldás (Nismat, Hoél, Jistabach), s hozzájuk a fél-Kadis; szöveg tekintetében ezek nem bibliai idézetek. Zenei szempontból fontos mozzanat a váltás a Nismat végén, amikor az előimádkozótól —ha van— a chazan (adott esetben egy másik előimádkozó) átveszi az imádkozás vezetését, s ezzel hangsúlyossá válik a melodikus, szólisztikus előadásmód a közösség kíséretével.

4. A „*Semá és áldásai*”: az imádság fő részének kezdete. E részben bibliai illetve költött szövegek hangoznak el (ez utóbbiak az ünnepre jellemző betoldások), ezek veszik körül a Semá Jiszroélt. (Pünkösdkor az ünnep tartalmát részletezik költői formában az akrosztichonos jajcer/jócer-betoldások, továbbá a Tíz Ige —Tízparancsolat— parafrázisa az ünnep fő gondolatának, a Tóra-adásnak megfelelően, s mintegy a Tóra-olvasást elővételezve.) E szakaszra sokféle zenei megoldás jellemző: az előimádkozó szavaira a közösség rezponzuma, a kántor fennhangú és a közösségébe beleolvadó imája; s a chazan számára igazi nagy szólisztikus feladat a betoldások imádkozása.

5.a. A minden istentiszteletben kötelező (változó számú részből álló) imasorozat, a *Smoné eszré-t* (18 áldás, Amida) ugyan nem választja el Kadis az előző résztől, mégis a hosszú csönd, majd az ima ismétlésekor az előénekes fennhangú imája egymásnak is erőteljes kontrasztját jelenti, s a kettő összhatása világosan határolja ill. megkülönbözteti az Amidát az istentisztelet összes többi részétől. Itt a dallamos szólórecitációt kiemeli az ünnep ill. a zarándokünnepek saját dallamára való váltás is.

5.b. Ide csatlakozik a hat *Halél-zsoltár* (vagyis az egész-Halél) a szokásos zsoltárelőadási móddal, de az utolsó, a 118. zsoltár részben antifonális, felelgető imádkozásával. A szakaszt (teljes) Kadis zárja.

6. A központi rész a *Tóra-olvasás*, mint mindig, amikor Tóra-olvasás van, de különösen a pünkösdi, a Tóra-adás ünnepén. E rész először is feltűnő a mozgások főntebb jelzett változatossága tekintetében (amelyhez sajátos hangeffektusok járulnak: a Tóra díszeinek vándorló csilingelése a körmenet során), s fontos benne, hogy az istentiszteleti cselekvés központja átkerül az omedtól a bimához.

Jellemző továbbá a szöveg: a Tóra és ami annak sajátos olvasását (leinolás) körülveszi illetve bevezeti (az arámi berich semé a Zohárból, és különösen a Tóra-olvasás előtti Agdumojsz/Agdamot, egy igen jellegzetes dallamú, arámi nyelvű költemény mint a pünkösdi liturgia sajátos tétele). A próféta szöveg (haftara) olvasása is sajátos vonása az istentisztelet eme szakaszának.

E rész a legösszetettebb a szereplők szintjén is: a Tóra-olvasó, az olvasást ellenőrző „tanúk”, a felhívottak és az egész közösség gazdag „szereposztásával” történik. Zeneileg is igen összetett: Tóra-kantilláció, svieszkor az Agdumojsz sajátos hangzású alternatim (chazan-közösség párversenként váltogatva) dallamos éneklése, metrikus dallamok (a körmenetkor) és a Sema bécsi klasszikus dallama (Sulzertól) torlódnak egymásra.

7. Az előbbiekhöz képest igen rövid, egyenletes felületet jelentenek a *zárószakasz* imái (köztük a 145. zsoltár). E szakasz végén, vagy ha tetszik a miszef elején a fél-Kadis tagolást jelent.

8. A *miszef* (voltaképpen általános, egy az ünnepre jellemző betoldással) lényegileg összesen két részből áll: az Amidából, melynek csöndes és fennhangon való imádkozása ugyanúgy sajátos, mint a sachriszban (igen jellegzetesen ismétlődő szöveg és előadási forma a két imaórában), s itt is jellemző svieszkor a szokásosról az ünnepi dallamra való váltás. Szinte pontosan a miszef felét teszi ki annak zárószakasza, egyben az egész reggeli s az azzal összevont délelőtti (eredetileg déli) istentisztelet hangsúlyozott lezárása: a négy Kadis és a köztük levő magán-imák (a chazan szokott szöveg-kijelölő technikájával) mintegy az istentisztelet „codáját” jelentik. Sajátos elem az utolsó Kadis előtt az Anim zemirojsz modern izraeli, metrikus dallama is.

Nem az istentisztelet része, de elmaradhatatlan a rákövetkező szombati kidis (kidus), vagyis a szeretetvendégség. ...

Vázlatosan, a felületességet is majdnem megkockáztatva a következő főbb pontokban foglalhatom össze az istentisztelet elemeinek egymással való kapcsolatát, egységé szerveződését:

Az egyes szakaszokon belül az egységesség érzetét szövegi-tartalmi szempontból bizonyos szövegtípus(ok) vagy -stílusok meghatározó szerepe adja (pl. bibliai és talmudi szövegek, különös tekintettel a zsoltárokra; költött imaszövegek, Tóra).

Az egész istentisztelet tagolásának legfontosabb vagy legalábbis legmarkánsabb eszközei a különböző Kadisok — zenei szempontból pedig a hirtelen,

nagyon erős előadásmód-váltások (pl. igen gyors, szinte hadaró, mormogó illetve dallamos, tagoltabb szövegmondás; csendes és fennhangon imádkozás).

Zeneileg általában —kivéve a Tóra-olvasás minden tekintetben különböző szakaszát— a sok apró szövegtag nagy felületté való szervezése az azonos előadási stílussal történik. (Ebből azonban jellegzetes akklamációk szigetszerűen emelkednek ki.) Megjegyzendő, hogy a döntő módon orthodox, észak-kelet-magyarországi, kárpátaljai háttérű lágymányosi közösség a Frigyesi Judit által meggyőzően leírt,⁵ lebegő ritmusú nuszachhal éneklimondja el a szent szövegeket, imákat és a költött versek szinte teljes anyagát.

Meglepő az ünnep nem „hangsúlyozott” volta, vagyis az, hogy a zsidó istentisztelet ünnepe is alapvetően a szokásos szerkezetet követi, és szöveganyaga nem merőben más, mint a „legnagyobb ünnepen”: szombat. A kevés, de fontos változtatás viszont nagyon egyértelművé teszi a szokásos rendtől való eltérést. Két módon lehet ugyanis kiemelni az ünnepet: vagy nagyon sok proprium-tétellel, hogy ezt a latin liturgikus terminust használjuk, vagy nagyon kevés, de épp ezért feltűnő sajátos szöveggel és dallammal. A zsidó liturgia, úgy tűnik, ez utóbbi módot részesíti előnyben.

⁵ Frigyesy Judit: „Lebegő ritmus». A kelet-európai zsidóság különös zenei stílusa”, *Magyar Egyházzene* II (1994/1995) 59–71.